

філософія природи, філософія права, філософія політики, філософія науки, філософія історії тощо. Аби обґрунтувати, що кожна з перерахованих галузей пізнавальної діяльності є специфічною, окремою галуззю пізнання, потрібно виявити множину термінів, якими оперують в цій галузі і порівняти, чи є в ній такі терміни, яких немає в таких галузях (відповідно) як природознавство, юриспруденція, політологія, наукознавство, історія тощо. Якщо, для прикладу, термінами філософії історії виявляться всі ті терміни, які містяться в термінологічній системі історії, то такий результат повинен свідчити, що філософія історії не є специфічною галуззю пізнання, оскільки не має своєї термінології. Не важко передбачити, що термінами філософії історії будуть ті самі слова, які є термінами історії, а термінами філософії права будуть ті самі слова, які є термінами юриспруденції. В такому разі такі галузі пізнавальної діяльності як філософія природи, філософія права, філософія політики, філософія науки, філософія історії тощо, які часом приймають за розділи філософії, потрібно глумачити як такі, які дублюють існуючі поза філософією науки: різні галузі природознавства, політологію, наукознавство, юриспруденцію, історію тощо.

Підсумовуючи важливо зазначити, що формулювання визначення терміна повинно давати критерій, за допомогою якого стосовно кожної конкретної галузі діяльності можна встановити, які слова з уживаних в процесі фахового спілкування є термінами даної галузі, а які — ні. Цим критерієм потрібно взяти ознаку слова, яка проявляється в тому, що аналізованим словом позначено ті об'єкти чи ознаки, які є предметом діяльності даного виду.

1. ДСТУ 3325—96. Термінологія. Визначення основних понять. — С.9. 2. Там само. — С.2. 3. Там само. — С.9. 4. Лейчик В.М. О языковом субстрате термина //Вопросы языкознания. — 1986. — №5. — С.87-97.
5. Люциньски К. Лингвистические характеристики термина. //Вісник: Проблеми української термінології. Матеріали 5-ї міжнародної наукової конференції. — Львів: Львівська політехніка, 1988, №336. — С.17-28.
6. Біологія /А.О.Слюсарев, О.В.Самсонов, В.М.Мухін та ін. — К., 1990. — С.6. 7. Лейчик В.М. О языковом субстрате термина //Вопросы языкознания. — 1986. — №5. — С.87. 8. Циткина Ф.А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения). — Львов, 1988. — С.9-10. 9. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. — М., 1979. — С.265. 10. Васильева Н.В. Термин //Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С.508. 11. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. — М., 1979. — С.264.

ПРО КАТЕГОРІАЛЬНУ СЕМАНТИКУ ПРИКМЕТНИКІВ У ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

© Марія Осадчук, 2000

Вінницький інститут регіональної економіки та управління

У науковій термінології поряд з такими категоріями як категорія процесу, категорія предмету, категорія діяча важливу роль відіграє категорія властивості, якості. Проблема категорії якості лексико-граматичних розрядів прикметників і дієприкметників не має ще однозначного трактування у лінгвістиці. Більшість дослідників вважають, що прикметники виражають логічні категорії якості, властивості, ознаки взагалі (Е.Вюстер, Д.С.Лотге). Інші визначають категоріальну семантику прикметників за допомогою таких понять як характеристика, оцінка, враження і висловлюють думку, що вони вживаються не як самостійні терміни, а як диференційні елементи (К.Кьоллер, О.І.Москальська)[1].

В цій статті ми розглянемо лінгвістичні властивості прикметників у сучасній українській мові на матеріалі математичної та економічної термінологій.

Слід зауважити, що поняття ознаки предмета дуже широке, оскільки під цим поняттям дослідники розуміють різні поняття, наприклад, поняття дії, якості, кількості, кольору, форми, розміру і т.ін., адже всі вони характеризують предмет. Звідси виходить, що поняття ознаки предмета неоднозначне, бо поєднує в собі логічне поняття ознаки з граматичним поняттям предметності.

Питання про категоріальне значення прикметника тісно пов'язане з питанням про основну одиницю мови, вважаючи як такою слово. Якщо дотримуватися такого погляду на природу категоріальної ознаки слова, то необхідно визнати, що основною одиницею мови є не слово, а контекстуальне словосполучення. Багато лінгвістів вважають таку точку зору науково неспроможною, проте цілий ряд вчених, зокрема, Л.В.Щерба, Г.І.Іноземцева, Д.Болінгер [2] ідентифікують категоріальне значення частин мови на основі синтаксичних відношень. Часто підкреслюється той факт, що синтаксична характеристика і семантична класифікація прикметників викликає ряд труднощів через невизначеність самих понять "ознака, якість, властивість". Як зазначає Б.В.Максимчук [3], слово як форма лінгвального закріплення результатів абстрагуючої роботи мислення є мовним знаком із надзвичайно складною семантичною структурою, компоненти якої характеризуються ярусною конфігурацією і наділені функціональною специфікацією. Якщо референтне значення слова сигналізує про певне явище об'єктивного світу, то категоріальне значення є формою узагальнення об'єктивної дійсності. Наприклад, прикметник узагальнює у формі несамостійної квалітативної ознаки, яка внутрішньо властива предметним і непередметним явищам, різні явища об'єктивної дійсності (предмет, процес, простір і т. ін.). Онтологічна залежність квалітативної ознаки відображається у семантичній і синтаксичній несамостійності прикметника і тому прикметники не вживаються як самостійні терміни, а тільки в сполученні із іменником отримують свій термінологічний характер. Особливу увагу слід приділити іменникам, утвореним від таких прикметників як щільний, вартий, великий, ефективний, оборотний – щільність, вартість, величина, ефективність, оборотність, які, будучи самостійними, часто виступають як другий безпосередній компонент багатьох словотворень і тоді він служить характеристикою першого, але не в смислі мотиваційної диференціації, а в значенні уточнення стосовно кількості, форми, властивості. Слід відзначити, що за моделлю ознаки нові терміни не утворюються, відповідні терміни тільки уточнюються завдяки додатковим ознакам, які надають їм прикметники.

Схильність до творення великої кількості прикметників притаманне не тільки українській мові, а й іншим мовам, зокрема, російській, англійській. За останній час в економічній, математичній та інших термінологіях української, російської, англійської мов з'явилося дуже багато атрибутивних термінологічних словосполучень, у яких означення, виражене прикметником, виконує кваліфікаційну роль. Ядром словосполучення є іменник із широким обсягом, а означення вказує на додаткову ознаку, видову відмінність. В якості визначального слова в таких термінологічних словосполученнях вживаються термінологізовані прості і похідні прикметники, складні термінологізовані прикметники, діеприкметники, діеприслівники. Структура таких словосполук відображає синтаксичний порядок елементів, властивих як українській, так і іншим порівнювальним мовам. Відношення між компонентами характерні для класів, до яких вони належать: узгодження прикметника / діеприкметника з іменником у роді, числі, відмінку. Розглянемо найбільш вживані модель атрибутивних термінологічних словосполучень.

Модель 1 (сполучення непохідного чи похідного прикметника із іменником): укр. грошовий агрегат, рос. денежный агрегат, англ. monetary aggregate; укр. компенсаційний акредитив, рос. компенсационный аккредитив, англ. back to back credit; укр. фінансові інвестиції, рос. финансовые инвестиции, англ. financial investment.

Модель 2 (сполучення парасинтетичного прикметника з іменником): укр. машиноорієнтована мова, рос. машинноориентированный язык, англ. machine oriented language; укр. нелінійне програмування, рос. нелинейное программирование, англ. nonlinear programming.

Модель 3 (сполучення непохідного, похідного чи парасинтетичного дієприкметника з іменником). Ця модель дуже продуктивна в російській, англійській, німецькій мовах, однак в українській мові дієприкметники теперішнього часу, як правило, перекладаються підрядними реченнями, структура термінологічної сполуки дуже громіздка, а тому укладачі перекладних словників намагаються уникати таких одиниць. Проте у математичній термінології у цілому ряді випадків такі російські терміни перекладаються відповідно до специфіки української мови, що, на нашу думку, не порушує аналізовану терміносистему, наприклад: рос. коммутирующее устройство, англ. commutating (switching) device, укр. комутивний (переставний, той, що комутує) пристрій. Слід зазначити, що дієприкметник теперішнього часу у якості термінологічної словосполуки служить для характеристики проміжних продуктів виробничого процесу, а також обладнання з точки зору вираженої дієсловом дії, що здійснюється.

Модель 4 (сполучення непохідного або парасинтетичного дієприкметника минулого часу з іменником). Наприклад, рос. почетверенная симметрия, англ. fourfold symmetry, укр. почетверена (збільшена вчетверо) симетрія; рассогласованный сигнал, укр. непогоджений сигнал. Парасинтетичні дієприкметники минулого часу характеризують термінологічну словосполуку з точки зору результату дії.

Зупинимося ще на одному мовному явищі. Однією з характерних рис сучасної термінології є поява численних термінів, які характеризують предмет або процес не наявністю ознаки, а його відсутністю, тобто негативною ознакою. Це зумовлено екстралінгвістичними причинами, тобто самим розвитком предметної галузі, коли виникає потреба вказати на відсутність того, без чого раніше не можна було обійтися, наприклад: англ. an un manned machine, рос. беспилотный летательный аппарат, укр. безпілотний літальний апарат; англ. assymetric, рос. асимметричный, укр. асиметричний. В англійській мові прикметники такої семантики утворюються за допомогою каритивних префіксів: un-, in- (im-, il-, ir-), non-, a- (ab-, an-). Творення таких термінів здійснюється у мові ціленаправлено. Воно зумовлене необхідністю протиставлення (опозиції) ознак в класифікаційному ряді.

Нові терміни з каритивними префіксами виникають у тексті як антоніми до своїх основ. Здебільшого ці префікси приєднуються до основ слів грецького походження, які вже належать до певної терміносистеми: ахроматичний, асинхронний, аномальний, аперіодичний. Префікс a- зараз непродуктивний і більшість термінів такої семантики утворюються за допомогою іншого префікса non- або un-: наприклад: asyclic – noncyclic, asymmetrical – unsymmetrical.

Non- можна віднести до термінологічних префіксів завдяки повній відсутності обмежень на сполучуваність. Він може приєднуватися до споконвічних та запозичених основ, оскільки в ньому відсутня семантика оцінки, експресії. Аналіз словникового та текстового матеріалів показує, що цей префікс здатний приєднуватися до основ будь-

яких структурних типів і різної семантики.

Згідно із семантикою поп-похідних їх еквівалентами в російській та українській мовах можуть бути:

1. Похідні з префіксом не- (non – tangent - не дотичний).
2. Похідні з префіксом без- /бес-(non-dimensional – безрозмірний).
3. Вільні словосполучення іноді з негативним словом (non-directional - не залежний від напрямку).

Порівнюючи префікс un- з префіксом non- бачимо, що з ним здебільшого є загальнонаукові терміни: unexpected – неочікуваний, unrestricted – не обмежений), префікс non-, навпаки, більш термінологічний.

Отже, як показав аналіз, функції прикметників і дієприкметників в галузевих термінологіях оновлюються і зміцнюються. Термінологічні прикметники не є epitheta ornans, а epitheta exigens [4]. Вони повинні точно визначати, вимірювати, перевіряти, уточнювати зміст іменників, з якими вони сполучуються. Термінологічні прикметники служать для якісної і кількісної оцінки процесів, характеристик систем, приладів, пристроїв, знарядь праці. Входячи у терміносистему, самі прикметники семантично і структурно ускладнюються. На це треба постійно звертати увагу студентів, працюючи над науковою термінологією.

1. Bolinger D. *Adjectives in English: Attribution and Predication*. "Lingua", London: 1967. 2. Кулинич М.А. Префиксальные способы выражения отрицания в английском языке. В: *Вопросы терминологии лингвистической статистике*. Воронеж: 1976. 3. Максимчук Б.В. Кореляція між частиною мови і членом речення. В: *Іноземна філологія*. Вульгус 33, 1974. 4. Mackensen L. *Muttersprachliche Leistungen der Technik*. - In : *Sprache – Schlüssel der Welt*. Hrsg. H. Gipper, Dusseldorf: 1959.

АНАЛІТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Ірина Процик, 2000

Львівський національний університет

Одним із найпродуктивніших шляхів поповнення термінології, який помітно активізувався наприкінці XIX століття і не зменшує своєї активності й надалі, є аналітичний спосіб, в основу якого покладено творення складених номінацій – терміносполук. Це зумовлено потребою уточнення наукових понять, а терміносполучення, на відміну від термінів-однословів, виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки залежним словам. Саме тому терміносполукам належить велика частка і в українській фізичній термінології (УФТ). Утворення термінних словосполучень є характерною особливістю термінології та наукового стилю загалом. В УФТ переважають розкладні терміносполучення, у яких збережена самостійність компонентів. Різноманітні термінні словосполучення залежно від кількості компонентів (термінотворчих ресурсів) поділяємо на три структурні типи: двокомпонентні, трикомпонентні та багатоконпонентні. В УФТ кінця XIX – початку XX століття найбільше двокомпонентних терміносполук, менше трикомпонентних.

Залежно від частиномовного вираження складників і їх розташування серед двокомпонентних структур можна виділити такі різновиди терміносполук: